

Névszerkezeti modellek a 11. századi víznévkincsben*

PÓCZOS RITA
Debreceni Egyetem, Debrecen

Absztrakt

A tanulmány a 11. századi magyar víznevek névrendszertani vizsgálatának eredményeit mutatja be. A vizsgálatok célja egyrészt egy olyan adattár összeállítása volt, amelynek az elemei jelenlegi tudásunk alapján valóban vonatkozhatnak a 11. századra, másrészt pedig az, hogy a korpusz elemzésével átfogó képet kaphassunk a legkorábbi adatolható víznévállomány névrendszertani jegyeiről. A vizsgálatok nagyban támaszkodnak az elmúlt kb. másfél évtized nyelvtörténeti munkáira, amelyek a legkorábbi írott források szórványanyagának az újraértékelésére vállalkoztak. Az adattár mintegy 140 víznevet tartalmaz. Ezek vizsgálata a denotátum típusa szerinti bontásban történt (nagy-, közepes és kis folyók, kutak, tavak, halastavak, mocsarak), az egyes névfajták névegyedeinek megalkotása ugyanis mind strukturális (morfológiai), mind funkcionális (szemantikai) szempontból eltérő módon, a csoportokra jellemző sajátos névadási minták alapján történik. A legrégebbi szórványanyag feldolgozása során számos bizonytalansági tényező merül fel, melyek szinte lehetlenné teszik a pontos statisztikai mutatók alkalmazását. A durván értelmezett arányok azonban talán mégis alkalmasak lehetnek arra, hogy releváns információkat szerezzünk a Kárpát-medence korai víznévrendszeréről.

Kulcsszavak: víznevek, névrendszertani vizsgálat, oklevelek, 11. század, középkor, Kárpát-medence, történeti helynévkutatás.

Onomastic structures in the hydronymy of the 11th century

RITA PÓCZOS

This study presents the results of an onomastic structural analysis of 11th-century hydronyms. The research had two main objectives: first, to compile a dataset of hydronyms that, based on present scholarly knowledge, can plausibly be attributed to the 11th century; and second, to provide a comprehensive overview of the structural characteristics of the earliest stratum of hydronymy in the Carpathian Basin. The analysis draws extensively on the results of the past fifteen years of historical linguistic research, particularly on the re-evaluation of early written sources containing fragmentary

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

name material. The dataset comprises approximately 140 hydronyms which have been examined according to referent type (major, medium and small rivers; wells; lakes; fishponds; marshes). This categorization reflects the fact that the structural (morphological) and functional (semantic) formation of name units differs according to the referent type, following naming patterns characteristic of each group. The interpretation of the earliest sporadic sources is fraught with uncertainty, making precise statistical analysis virtually impossible. Nonetheless, even approximate distributions may reveal relevant insights into the Carpathian Basin's early hydronymic structure.

Keywords: hydronyms, onomatosystemical analysis, charters, 11th century, Middle Ages, Carpathian Basin, historical toponomastics.

1. A vízneveknek, köztük főként a legrégebből adatolhatóknak a vizsgálata a 19. századtól folyamatosan fontos szerepet kap a nyelvtörténeti és névtani kutatásokban. Ezt a kiemelt figyelmet részben a (nagy)vizek nevének ősisége, ebből adódóan népességtörténeti forrásértéke, részben pedig a víznevekre jellemző névadási minták egyedisége magyarázza. Írásomban ezekhez a vizsgálatokhoz kapcsolódva azt tanulmányozom, hogy milyen névszerkezeti, illetve funkcionális-szemantikai modellek jellemezték a legkorábbi magyar nyelvemlékekben, a 11. századra vonatkozatható oklevelekben fennmaradt víznévállományt.

A vizsgálat első lépcsőjeként a vizsgálati korpusz összeállítására volt szükség. A 11. századi víznevek feltárása, összegyűjtése során számos probléma merült fel; ezek módszertani tanulságainak összegzésére e cikk előtanulmányként egy korábban megjelent írásban vállalkoztam (PÓCZOS 2025). Abban a munkában két kérdésre kerestem a választ: 1. Mely szórványok tekinthetők 11. századnak? 2. Mely szórványok tekinthetők víznévnek? A kérdésekre adott válaszok az alábbiakban foglalhatók össze.

1.1. A 11. század hely- és víznévkincsére vonatkozó korábbi vizsgálatok (elsősorban MELICH 1925–1929; KNEZSA 1938; KRISTÓ 1993, 2000) – szembeesülve a fennmaradt adatok rendkívül alacsony számával – az elemzésbe bevonható adatmennyiséget főként a korból nem adatolható, de valamilyen névtani, nyelvtörténeti, történettudományi érv alapján a 11. századra visszavezethetőnek gondolt névadatokkal igyekeztek bővíteni. A legújabb oklevélvizsgálatok (HOFFMANN 2010; SZENTGYÖRGYI 2014; SZŐKE 2015, 2016, 2021a, 2021b, 2021c, 2023; KOVÁCS 2018; PELCZÉDER 2022; SARNYAI 2022a, 2022b, 2022–2024; PÓCZOS 2015, 2017, 2021, 2025) a 11. századra vonatkozó források bővíthetőségét más irányban keresik: a diplomatikai eredményeket szem előtt tartva névtani és nyelvtörténeti eszközökkel arra tesznek kísérletet, hogy azokban az oklevelekben is feltárják a 11. századhoz köthető rétegeket, amelyeket bizonytalan kronológiai státuszuk (átírt, illetve hamis voltak vagy interpoláltságuk) miatt a korábbi kutatásokban nem vettek figyelembe. Az újabb kutatási irányhoz kapcsolódva a 11. századi víznévi adattárba csak olyan névadatokat vettem fel, amelyek mai ismereteink szerint a 11. századra vonatkozatható forrásban őrződtek meg, azok közül viszont igyekeztem a forrás eredeti, másolati vagy interpolált jellegétől (az utóbbi esetben nyilván csak a diplomatika által hitelesnek tekinthető részekből), adatszámától stb. függetlenül valamennyit feltárni.

Tanulmányomban tehát a legfrissebb diplomatikai, illetve nyelvtörténeti munkák eredményeire alapozva az alábbi oklevelek, oklevélrészletek adatait vettem figyelembe:¹

1. a Pannonhalmi apátság alapítólevele (1001/1213/1240 u.; DHA. 26–41; PÓCZOS 2021, SARNYAI 2022–2024);
2. a Pécsi püspökség alapítólevele (1009/+1205–35//1404; DHA. 54–58; PÓCZOS 2015, 2017);
3. a Veszprémi püspökség adománylevele (1009/+1257//1469; DHA. 49–53, SARNYAI 2022b);
4. a Pécsváradi apátság alapítólevele (+1015/+1158//1403/PR.; DHA. 63–80, SZŐKE 2023);
5. a Zalavári monostor alapítólevele (+1019/[14. sz. eleje]//1370; DHA. 86–92; SZŐKE 2021b, 2021c);
6. a Zalavári monostor adománylevele (+1024 [14. sz. közepe]//1350; DHA. 98–102, SZŐKE 2021b);
7. a Bakonybéli monostor alapítólevele (+1024 [14. sz. közepe]//1350; DHA. 113–119; SZŐKE 2016, 2018, 2019);
8. a Hainburgi adománylevel (1051; DHA. 142–143);
9. a Tihanyi apátság alapítólevele (1055; DHA. 145–152, HOFFMANN 2010);
10. a Zselicszentjakabi monostor alapítólevele (1061/257//XVII.; DHA. 170–174);
11. a Százi monostor alapítólevele ([1067 k.]/1267; DHA. 182–185, KOVÁCS 2018);
12. a Garamszentbenedeki apátság alapítólevele (1075/+1124/+1217; DHA. 206–218, SZŐKE 2015);
13. a Bakonybéli összeírás (1086; DHA. 247–255, a 11. századra hitelesnek tekinthető első része: 250–254; PELCZÉDER 2022);
14. Dávid herceg adományozó levele ([1089–1090]; DHA. 264–265);
15. a Pannonhalmi összeírás ([1093–1095]; DHA. 295–301, PÓCZOS 2023).

1.2. A víznév fogalmának meghatározása olyan, régóta ismert problémákat érint, mint a körülírási formák névstátusza, a tulajdonnevek és földrajzi köznevek elhatárolása, az egyes denotátumtípusok, ezáltal névtípusok egymástól való elkülönítése. Ezeknek a kezelésére jórészt csak azt a módszertani megoldást választhatjuk, hogy elvi döntést hozunk. Én magam is így jártam el az adattár kialakításakor: például a földrajzi köznévvvel azonos alakú szórványokat (pl. *tanya, fok, patak*) tulajdonnévként értékeltem minden olyan esetben, mikor ez ellen nem szólt semmilyen történeti földrajzi, birtoklástörténeti stb. érv; a térszínformára (jellemzően bemélyedésre) és vízre is vonatkoztatható névfajta közül pedig (némiképp önkényesen, intuitív módon, de részint korábbi szakirodalomra alapozva) kijelöltem azt a kört, amely a vizsgálatban víznévként kezelendő.

2. Összegzésként a vizsgálatba bevonható 11. századi víznévállomány az alábbi szám-
adatokkal jellemezhető: a DHA. által közölt, 11. századra datált iratokban mintegy 250 víznévi adat található; ennek a mennyiségnek jelenlegi tudásunk szerint (főként diplomatikai

¹ A DHA. hivatkozott helye az adott forrás GYÖRFFY által közzétett kritikai kiadását tartalmazza, az ez után következő hivatkozások pedig a forrás szórványait feltáró legújabb nyelvtörténeti munkákat jelzik.

megfontolások alapján) kb. a fele értelmezhető valóban a 11. századra vonatkoztatható névadatként. Mivel az általam végzett vizsgálatnak nem volt célja a hang- és helyesírás-történeti elemzés, az egyes neveknek csak az első előfordulását vettem figyelembe. Az alakváltozatokat szintén kiszűrtem az adatbázisból. (Ez természetesen csak az adatállomány statisztikai jellemzőinek a vizsgálatára vonatkozik; az egyes nevek névrendszertani elemzése során nyilvánvalóan szükség van az alakváltozatok ismeretére is.) Ez leginkább a nagyvizek neveinek adatsorát érintette. Például a Duna neve az elemzett oklevelek többségében megtalálható latinositott formában (pl. 1009/+1257//1469, 1075/+1124/+1217, [1093–1095]: *Danubium*²), de a *Tisza* (+1037 [1240 k.]/+1246/1330: *Tyzya*, 1075/+1124/+1217: *Tiza*, [1093–1095]: *Tisciam*) és a *Lajta* víznevek is többször adathozhatóak (1051, 1074: *Litaha*).

A korpuszt egy ponton láttam még bővíthetőnek: a víznevet tartalmazó, illetve víz névre visszavezethető, helyet jelölő nevekből is felvettem a víznévi eredetű névrészt. Ez a változtatás a neveknek jellemzően két csoportját érintette. Egyrészt azokat a jórészt településre, birtoktestekre vonatkozó neveket, amelyekről nagy biztonsággal állítják az etimológiai kutatások, hogy víznévi eredetűek (pl. 1001/1213/1240 u.: *Wag* [*Vág* birtoknév]; +1015/+1158//1403/PR.: *Kouas sede* [*Kovácsséde* településnév]; [1067 k.]/1267: *Chartybak* [*Hortobágy* birtoknév]); ezekben az esetekben a települést jelentő névadattal azonos alakú víznevet rekonstruáltam. A másik típusba településekre vagy kisebb helyekre vonatkozó nevek tartoznak, amelyek valamely névrésze, döntően előtagja víznév, utótagja pedig tipikusan *fej/fő*, illetve *tő* (pl. 1009/+1257//1469: *Morzolfew* [*Marcalfő*]; (+1015/+1158//1403/PR.: *Batatue* [*Bátatöve*]).

Mindezen változtatások egy 140 elemből álló víznévi adatbázist eredményeztek. Ez a vizsgálati korpusz részben szűkebb, mint a MELICH, KNIEZSA és KRISTÓ által használt adattár víznévi része, mert nem kerültek bele azok a víznevek, amelyeknek a ma rendelkezésünkre álló, 11. századra vonatkoztatható írott forrásokban nincsen fennmaradt adatuk. Részben viszont bővebb is, mert olyan oklevelek, oklevélrészletek víznévi szövegeit is tartalmazza az általam összeállított adatbázis, amelyeket a legújabb diplomatikai és nyelvtörténeti vizsgálatok 11. századiként interpretálnak. A korpuszban a korábban vizsgáltaknál jóval nagyobb arányban képviseltetik magukat a mikronevek. Ez két szempontból releváns az elemzésben: egyrészt a mikronevek bevonásával az adattár jelentősen bővíthető, másrészt ezek a kisebb közösségekben ismert és használt névtípusok kevésbé állandósultak voltak miatt számos információval szolgálhatnak a tényleges beszélt nyelvvel kapcsolatban.

Az elemzés eredményeinek ismertetése előtt szükséges még egy módszertani megjegyzést tenni. A nyelvészeti korpuszokat legszemléletesebben statisztikai mutatókkal lehet jellemezni, és a 11. századi víznévkinccs bemutatásakor magam is sok esetben fogok egy-egy típus gyakoriságára utaló arányszámokat ismertetni. Ezeket a mutatókat azonban általános következtetések levonására használni csak nagy-nagy óvatosság mellett lehet, mert a korpusz statisztikai vizsgálatokra lényegében nem alkalmas, mégpedig két okból. 1. A vizsgálandó alapsokaság elemszáma meglehetősen alacsony (mint említettem: 140 adatot elemzek). Természetesen kis számokat is lehet egymással összehasonlítani, de mindenképp hátrány a sokezeres nagyságú korpuszokhoz képest, hogy itt egy hibásan bekerült vagy hibásan elemzett adat nagyban torzíthatja a statisztikai elemzés eredményeit (a nagy elemszámú korpusz „elbírija” az ilyen jellegű hibákat, ha nem rendszerszintűek). 2. A bizonytalansági

² Az adatok forrása minden esetben a DHA.

tényezők nagy száma pedig (valóban 11. századi-e az adat, valóban víznévként volt-e használatos, megfelel-e a korabeli valóságnak a névszerkezeti/etimológiai elemzés) lényegében megsokszorozza a hibalehetőségeket. Ezek illusztrálására a későbbiekben fogok példákat mutatni. Mindezekkel együtt is – úgy vélem – érdemes a korpusz elemeit bizonyos szempontok szerint csoportosítani, a típusokat pedig összevetni egymással, mert így a kis adatszám ellenére is sokkal realisabb képet kaphatunk a 11. század víznévrendszeréről, mint a korábbiakban.

3. Az adatok döntő többsége (a 140 adatból kb. 100) folyóvizeket jelöl. Ezeket méretük alapján tovább csoportosíthatjuk. A többféle lehetőség közül (pl. hosszúság, vízhozam, vízgyűjtő terület nagysága) ebben a vizsgálatban a folyóvizek, vízfolyások hosszát vettem alapul: a kb. 180 km-nél hosszabb vízfolyásokat tekintettem nagyvíznek, a 100–180 km közötti hosszúságúakat közepesnek, a 100 km-nél rövidebbeket kisvíznek. Jellemük miatt a vízfolyások között, de külön csoportban vizsgáltam a kutak, források neveit. Ezeknek a csoportoknak az egymástól való elhatárolása nyilván csak önkényesen történhet, ennek megfelelően nem is tökéletes a megoldás. Önkényes ugyanis az elhatárolási szempont kiválasztása, illetve a határoló értékek kijelölése, az egyes egyedek (folyóvizek) besorolása pedig mechanikusan történik. Ez a mechanikus eljárás mód nem veszi például figyelembe, hogy egészen más a jelentősége egy 100 km körüli hosszúságú folyóvíznek az Alföldön, mint a hegyvidéken. Szintén gyenge pontja ennek a felosztásnak, hogy csak a mai folyóhosszt képes alapul venni, az ezer évvel ezelőtti állapotokról általában nincsenek pontos ismereteink. Csak néhány ritka esetben tudható, hogy egyes folyók szabályozása során akár nagyságrendekkel is változhatott a vízfolyás hossza (a *Marcal* és a *Hortobágy* nevek a régiségben a mainál jóval rövidebb, a *Zsivya* pedig hosszabb folyóvizet jelölt).

3.1. A nagyvizeket jelölő nevek csoportjába a fenti megfontolások alapján 10 víznév került (újra hangsúlyozva, hogy csak az első előfordulásokat vettem számításba): a *Vág* (1001/1213/1240 u.: *Wag*), a *Duna* (1009/+1257//1469: *Danubium*), a *Száva* (1009/+1257//1469: *Zauum*), a *Dráva* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Draua*), a *Tisza* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Tisciam*), a *Rába* (+1037 [1240 k.]/+1246/1330: *Raba*), a *Lajta* (1051: *Litaha*), a *Garam* (1075/+1124/+1217: *Gran*), a *Körös* (1075/+1124/+1217: *Cris*) és a *Nyitra* (1075/+1124/+1217: *Nitra*). E nevek névrendszertani szempontból meglehetősen egységes képet mutatnak: valamennyi preszláv ősiségű³ víznév, s a magyar névhasználatban egyrészes szerkezetű, megnevező szerepű⁴ elemeknek minősülnek. Az ide tartozó nevek

³ A szlávság megtelepedése előtt keletkezett, indoeurópai eredetre visszavezethető neveket az elmúlt mintegy fél évszázadban kétféle eljárással igyekeztek a víznév kutatók megfejteni: egyrészt számos próbálkozás történt a nevek konkrét, ma már nem létező nyelvhez kötésére (pl. szkíta, illír, trák, gepida; vö. a FNEsz. megfelelő szócikkeivel), másrészt szokás volt ezt a névkincset az óeurópai víznév körhöz rendelni (vö. KRAHE 1964, SCHMID 1968, UDOLPH 1990). Az óeurópai víznévrendszer feltételezése, illetve a mögötte húzódo indogermanista és névtani elmélet ellen legutóbb BICHLMEIER foglalt állást programadó írásában (2023).

⁴ A nevek szerkezeti vizsgálata során a HOFFMANN-féle helynévelemzési keret funkcionális-szemantikai szintjének kategóriáit használok (1993: 43–54); egyrészt azért, mert a modell kidolgozása

etimológiai jelentése – mai ismereteink alapján – szintén homogén, és néhány alapvető mintát követ: egy részük végső fokon egy 'víz' vagy 'folyik' jelentésű indoeurópai lexémára vezethető vissza (*Duna, Száva, Dráva, Nyitra*), más részük pedig a víz valamely tulajdonságára utal, szintén indoeurópai eredetű közszóval (a víz mozgására a *Vág* és a *Garam*, állagára a *Tisza*, színére a *Rába* és a *Körös*; az egyes nevek magyarázatához l. FNESz.).

3.2. A közepes hosszúságú folyóvizek nevei közé 5 víznév tartozik: *Kapos* (1009/+1205–35//1404: *Kopus*), *Zala* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Zala*), *Hortobágy* ([1067 k.]//1267: *Chartybak*), *Aranyos* (1075/+1124/+1217: *Aranas ~ Aureus*), *Zsitva* (1075/+1124/+1217: *Sitoua*). E nevek a nagyvizekhez képest lényegesen heterogénebb képet mutatnak: a *Zala* preszláv ősiségű név, valamely egykori indoeurópai nyelvre vezethető vissza, a *Zsitva* szláv eredetű, míg a magyar nyelvből magyarázható a *Kapos*, az *Aranyos* és a *Hortobágy* (vö. FNESz.). Az ide tartozó víznevek is egyrészeseek. Egyetlen kivételként a *Hortobágy* neve említhető, amely a 100 km-nél hosszabb vizek ma ismert 11. századi nevei között az egyedüli kétrészes víznév (a folyó hossza viszont a régiségben lehetett 100 km-nél rövidebb is, ennek alapján a következő csoportba is tartozhat).

3.3. A 11. század víznévi adatainak mintegy fele, 74 név kisebb vízfolyást jelöl: *Füzege* (1001/1213/1240 u.: *Fizeg*), *Apor-ügy* (1009/+1205–35//1404: *Apurig*), *Lupa* (1009/+1205–35//1404: *Lupa*), *Almás* (1009/+1205–35//1404: *Almas*), *Ozora* (1009/+1205–35//1404: *Ozora*), *Marcal(fő)* (1009/+1257//1469: *Morzolfew*), *Ag(y) (feje)* (+1015/+1158//1403/PR.: *Agifei*), *Árok* (+1015/+1158//1403/PR.: *Aruk, Aruc*; 10 adat, ezek névstátusza és lokalizációja is bizonytalan), *Aszó (feje)* (+1015/+1158//1403/PR.: *Azaufey*), *Báta(töve)* (+1015/+1158//1403/PR.: *Batatie*), *(Chrumvrow)-aszó* (+1015/+1158//1403/PR.: *Chrumvrowozov*), *Danóc* (+1015/+1158//1403/PR.: *Donouyz*), *Hidága? (feje)* (+1015/+1158//1403/PR.: *Chedyagyfei*), *Hodos* (+1015/+1158//1403/PR.: *Hudus*), *Ilsán* (+1015/+1158//1403/PR.: *Ylsan*), *Kovács sédje* (+1015/+1158//1403/PR.: *Kouas sede*), *Körös-aszó* (+1015/+1158//1403/PR.: *Kewrus ozov*), *Mitár sédje* (+1015/+1158//1403/PR.: *Mitar sede*), *Nagy-árok* (+1015/+1158//1403/PR.: *Nogarut*), *Sédi* (+1015/+1158//1403/PR.: *Sedy*), *Séd (feje)* (+1015/+1158//1403/PR.: *Sedefey*), *Séd(fő)* (+1015/+1158//1403/PR.: *Sedfev*; kérdéses, hogy azonos denotációra utal-e az előzővel), *Csurgó* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Chorgow*), *Orosztony* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Wruztun*), *Páka* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Pacha*), *Akar pataka* (+1024 [14. sz. közepe]//1350: *Akarpataka ~ Akurpataka*), *Jelesnek* (+1024 [14. sz. közepe]//1350: *Yelesnek ~ Jelesnek*), *Árpás*⁵ (+1037 [1240 k.]// +1246/1330: *Arpas*), *Burzy* (+1037 [1240 k.]// +1246/1330: *Burzy*), *Fok* (1055: *fuk*), *Szakadat ~ Szakadát* (1055: *zakadat*, két

óta számos vizsgálat bizonyította, hogy névfajtatól és az adatállomány korától függetlenül lényegében bármilyen helynévi korpuszon alkalmazható, másrészt pedig azért, mert a 11. századi víznév-kincséről tett megfigyelések a közös vizsgálati alap okán könnyen összevethetők más víznévelemzési munkák eredményeivel.

⁵ A Bakonybéli alapítólevél, illetve a Bakonybéli összeírás *Arpas* szórványai az *Árpás* nevű településre, folyóra és révre utalnak. A névadás iránya ugyan kérdéses (talán több érv szól a településnév elsődlegessége mellett), az *Árpás* víznév 11. századi megléte azonban nem az: az összeírás *iuxta fluvium Arpas* formában említi. SZÖKE MELINDA (2019: 315) szerint a névnek 11. század eleji forrásértéke is lehet.

denotátum neveként), *Árok* (1055: *Aruk*), *Kőrís (töve)* (1055: *keuris tue*), *Füzege* (1055: *fi-zeg, fyzeg, fizeg azaa*), *Sár* (1055: *sar feu*), *Ér (-ító)* (1055: *eri itu rea*), *Nagy-aszó (feje)* (1055: *nogu azah fehe rea*), *Patak* (1061/257//XVII.: *Potok*), *Lápa* (1061/257//XVII.: *Lappa*), *Nádas (szege) ?* ([1067 k.]/1267: *Nadestygy*), *Szicszó* ([1067 k.]/1267: *Scekszov*), *Sár (töve, [feje])* ([1067 k.]/1267: *Sartue, Saar caput*), *Eger* ([1067 k.]/1267: *Egur*), *Árok [szege]* ([1067 k.]/1267: *Arukscegui*), *[Kis]-Eger* ([1067 k.]/1267: *parve Egur*), *Csejey* ([1067 k.]/1267: *Cheyey*), *Árok* (1075/+1124/+1217: *aruch*, két denotátum neve), *Bokor* (1075/+1124/+1217: *Bocur*), *Füzege* (1075/+1124/+1217: *Fizegi*), *Kengyel* (1075/+1124/+1217: *Kengelu*), *Keskeny* (1075/+1124/+1217: *Kesekun*), *Kompa* (1075/+1124/+1217: *Compa*), *Kurca* (1075/+1124/+1217: *Cuirice ~ Curicea*), *Rad(o)méra* (1075/+1124/+1217: *Radmera*), *Mély-ér* (1075/+1124/+1217: *Meler*), *[Nagy]-Alpár⁶* (1075/+1124/+1217: *maioris Alpar*), *[Nagy]-Szék* (1075/+1124/+1217: *iuxta magnam Zecum*), *Sarok ? -ér* (1075/+1124/+1217: *Surchuer*), *Szék* (1075/+1124/+1217: *Zecu*), *Tepla* (1075/+1124/+1217: *Tapla*), *Zsikva* (1075/+1124/+1217: *Sikua*), *Komló-aszó* (1086: *Qumlouozou*), *Grenice* (1086: *Grenice*), *Füzege* (1086: *Fizeg*), *Árok* (1086: *aruk*), *Szék* (1086: *Scequ*), *Vejesz (töve)* (1086: *Veieztue*).

A régi mikroneveknek, így a kisebb vízfolyásoknak a vizsgálatát számos kérdés nehezíti. Ezek részben az adatok idetartozását, idesorolhatóságát érintik, amilyen például a tulajdonnévi és földrajzi köznévi státuszú névadatok elhatárolása. A magyar névkutatásban is gazdag szakirodalommal bíró probléma kérdésére a tanulmányban nem térek ki, csupán jelzem, hogy a Tihanyi alapítólevél *fuk* szóránya a *Siófok* helynévben él tovább, így ennek tulajdonnévi, víznévi státusza egyértelműnek látszik a 11. században is – ezzel szemben a legtöbb ilyen jellegű adatról ma már nem állapítható meg, hogy a lejegyzés idején lehetett-e tulajdonnévi használatuk. A 11. századi kisvizek említéseinek a körében ez a probléma leginkább az *aruk*, *aruch* formában rögzített *árok/Árok* szórányokat érinti. A korai szórányvizsgálatok gyakorlatának megfelelően az elemzés során ezeket az adatokat víznévként kezeltem.

Szintén az adatbázisba felvehető adatok kérdéskörét érinti a denotátumok típusának a megállapítása, vagyis az a kérdés, hogy a névadat valóban vízre vonatkozik-e. A nehézséget elsősorban a hiányzó latin fajtajelölő közszó okozza. A Pécsváradi alapítólevélben például egyetlen esetben sem találunk ilyen elemet (vö. SZÖKE 2020: 114–116), így a kérdéses szórányok megítélése mindig egyedi, mikrofilológiai, névrendszertani megfontolások alapján történő mérlegelés eredménye: az oklevél *Séd(i)*, *Kőrís-aszó*, *Mitár sédje* szórányai például azért kerültek be az adatbázisba, mert struktúrájuk alapján beilleszthetők a víznevek szerkezeti mintái közé. Más esetekben a latin szövegkörnyezet segíthet. A Pécsi püspökség alapítólevelének *Ozora* szóránya ugyan a későbbiekben településnévként adatolható, és így ismerjük ma is, az alapítólevél szövegéből azonban arra következtethetünk, hogy itt víznévként szerepel: „...secundum Ozora, donec perveniat ad aliam aquam, que Lupa nuncupatur”. Vagyis a püspökség második határaként az Ozorától a másik vízig, a Lupáig terjedő szakaszt jelölik ki, a szövegrész pedig úgy értelmezhető, hogy ha a másik víz a Lupa, akkor az egyik víz az Ozora lehet. (PITI FERENC az oklevél fordításába

⁶ A helynév *iuxta aquam maioris Alpar* formában szerepel a Garamszentbenedeki apátság alapítólevelében. Bár a korábbi szakirodalom településnévként értelmezte a szórányt, SZÖKE MELINDA a víznévi státusz mellett hoz fel érveket (SZÖKE 2015: 184–185).

fel is veszi a földrajzi köznévi kiegészítést: „a másodikat az Ozora [vítől] addig, míg el nem ér egy másik, Lupa nevű vizet”; PITI 1999: 93).⁷

Szintén nehéz elhatárolni a vízfolyásra utaló szórványokat azoktól, amelyek más térszínmű (jellemzően mélyedést) jelölnek. Itt megint többé-kevésbé önkényes döntésekre volt szükség a korpusz összeállításánál: az *árok*, *szakadát*, *fok*, *aszó* névrészt tartalmazó adatok bekerültek az adattárba (kivéve egyes ritka eseteket, mikor bizonyíthatóan nem vízre vonatkozott az *aruk* szórvány, vö. HOFFMANN 2010: 184), míg például a *völgy*, *horh(os)* elemet tartalmazók kimaradtak belőle (pl. +1015/+1158//1403/PR.: *Welg*, 1055: *Hurhu*, 1086: *Churchufeu*).

Amint azt a bevezetésben jeleztem, az adatbázisban olyan helynévi adatok is szerepelnek, amelyek az oklevélben nem vízre, hanem településre vagy más fajtájú helyre utalnak. Ezek egyrészt akkor kerülhettek be az adattárba, ha a mai etimológiai ismereteink szerint víznévre vezethetők vissza. Ilyenek a fent felsoroltak közül például a *Füzegy*, *Kovácsséde*, *Csurgó*, *Akarpataka*, *Patak* településnevek, illetve a *Szikszo* szórvány, amely a Százdi alapítólevélben a *litus* 'part' latin fajtajelölő közszóval együtt jelenik meg (vö. KOVÁCS 2018: 36–37). Másrészt olyan helynevek is szerepelnek a korpuszban, amelyek bár nem vízre vonatkoznak a 11. századi forrásban, de van olyan névrészük, amely nagy valószínűséggel vizet jelöl. Jellegetesen ilyenek a *fej* (*feje*), *tő* (*töve*) utótagú helynevek; pl. *Aszó feje*, *Sár töve*, *Sár [feje]*.

A mikroneveknek, így a kisebb vízfolyások neveinek a szórványait érintő tipikus probléma a bizonytalan olvasat, ebből adódóan pedig a bizonytalan lokalizáció, az azonosíthatatlan névszerkezet, illetve a megfejthetetlen néveredet. A 11. századi kisvízek neveinek 10%-a tartozik ebbe a körbe, és bár az újabb elemző munkákban történtek kísérletek e nevek értelmezésére is, ezeket akár a nyelvtörténeti, akár a népességtörténeti feldolgozásokban csak nagyon óvatosan lehet alapul venni.

A kisebb vízfolyások 11. századból fennmaradt neveinek mintegy háromnegyede egyrészes név. Összehasonlításként: GYÖRFFY ERZSÉBET (2011: 79) a Kárpát-medence egészére összeállított víznévi adattár alapján azt állapítja meg, hogy az 1000–1249 közötti időszakban az állomány mintegy kétharmada egyrészes név, ez az arány a 13. század második felében kiegyenlítődik, majd a következő 50 évben megfordul. KOCÁN BÉLA (2017: 67–68) Ugocsa vármegye vízneveit vizsgálva azt tapasztalta, hogy a 13. században az egyrészes nevek még éppen túlsúlyban vannak (58% a 42%-kal szemben, de ebből az évszázadból csupán tucatnyi víznév maradt fenn Ugocsa megyében), a 14. században azonban már csupán a víznevek negyede egyrészes. Az egyrészes víznevek 11. századi magas arányát több tényezővel is magyarázhatjuk. Egyrészt kézenfekvő erre az adatállományra úgy tekinteni, mint az Árpád-korban tapasztalt tendencia első lépcsőfokára: a kétrészes nevek folyamatos térnyerése ebben az időszakban még meglehetősen kezdeti stádiumban van, az egyrészes névalkotási minta lényegesen dominánsabb, mint a későbbi korokban bármikor. Másrészt a vizsgálati korpusz összeállításából is adódhat eltérés: itt látszik a jelentősége

⁷ Fordított a helyzet a Bakonybéli összeírás *Vindornya* szórványának az esetében (1086: *Uuindirn(a)*): az összeírásban ugyanis településnévként szerepel, s első víznévi előfordulása csak a 13. századból adatható (1227: *Vundurna*). Kronológiai és szemantikai megfontolások a név alakulásában a helynév > víznév irányú metonímia mellett szólnak, PELCZÉDER KATALIN azonban az ezzel ellentétes irányú víznév > helynév folyamat mellett érvel (PELCZÉDER 2022: 149–151; vö. FNEsz.).

annak, hogy a földrajzi köznévi és tulajdonnévi határterületen lévő szórványokat a vizsgálat során víznévként kezeltem, illetve a vízre és térszínformára is vonatkoztatható adatok egy részét (*Árok, Szakadát*) szintén a vizekhez soroltam.

Bizonyára ezek a tényezők is szerepet játszhatnak abban, hogy a névrészi funkciók megoszlásában is eltérés mutatkozik a legkorábbi szórványok és a későbbiek között. Az általam összeállított 11. századi korpusz egyrészes vízneveinek a 46%-a minősül fajtajelölőnek (pl. *Árok, Fok, Szakadát, Patak*), míg GYÖRFFY ERZSÉBET (2011: 51, 80) úgy látja az általa vizsgált adatokon, hogy ez a funkció az egyrészes víznevek 7%-ában jelenik meg, és KOCÁN BÉLA (2017: 69) Ugocea megyei anyagában is csupán a teljes névállomány 10%-a utal a denotátum típusára.

A régiségben az egyrészes nevek leggyakoribb funkciója a hely valamely sajátosságának a megjelölése (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 408–409). GYÖRFFY ERZSÉBET (2011: 80) anyagában e nevek az egyrészes állomány 38%-át teszik ki, az általam vizsgált korpuszban pedig az adatok kb. negyede tartozik ide. E kategóriában a legjellemzőbb minta a denotátum környezetében élő növényzetre történő utalás, pl. *Füzege, Almás, Árpás, Kőrös, Eger* víznevek. A többi motivációtípusra csak egy-egy példát tartalmaz az adattár: alakra utal a *Kengyel*, méretre a *Keskeny*, állatvilágra a *Hódos*.

A megnevező funkció az egyrészes víznevek körében a jövevénynevekre jellemző: kb. minden ötödik egyrészes név sorolható ide, azonban e nevek jelentős részének (kb. harmadának) meglehetősen bizonytalan az etimológiája. A jelenleg elfogadott magyarázatok szerint nagy valószínűséggel ide tartoznak a *Marcal, Jelesnek, Kompa, Kurca, Tepla, Zsikva, Grenice* víznevek, melyek a preszláv *Marcal* kivételével szláv eredetűek (vö. FNESz.). A bizonytalanul ide sorolható nevek egy része talán mikronévi vagy településnévi áttétellel jött létre. Ezekről ma már aligha deríthető fel, hogy az átadó szláv nyelvben vagy már az átvevő magyarban játszódtott le az a metonimikus névadás, amelynek során egy másik helyről átvonódott a név a mellette elfolyó vízre. Ebből következik, hogy a magyar nyelv szempontjából kérdéses, hogy valóban jövevénynévről, így megnevező szerepű egyrészes névről van-e szó. Ez a bizonytalanság jellemzi például a *Radoméra, Báta, Ilsán* és *Páka* víznevek értékelését. Más esetekben a víznévnek több magyarázata is létezik, melyek közül az egyik szerint szláv átvételről, a másik szerint magyar névadásról van szó, így ezek besorolása szintén bizonytalan; például a *Lupa (Lápa)* és az *Ozora* víznevek esetében (vö. HOFFMANN 2010: 93–94; SZENTGYÖRGYI 2012; PÓCZOS 2015, 2017).

A kétrészes nevek ebben a korpuszban a 100 km-nél rövidebb vízfolyások körében lényegesen ritkábbak, mint az egyrészesek: az adatállománynak mindössze a negyede mutat ilyen szerkezetet. A későbbi korokat (is) tekintetbe vevő víznévi vizsgálatokkal szemben itt csupán másfél tucatnyi víznévről van szó; ez a mennyiség statisztikai mutatókkal aligha jellemezhető. Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy csupán két névmodell fedezhető fel az elemzett kétrészes nevek körében: döntő többségük (kb. kétharmaduk) utótagja a víz fajtáját jelöli meg, előtagjuk pedig a víz valamely tulajdonságára utal (pl. *Komló-aszó, Kőrös-aszó, Nagy-árok, Mély-ér*). Néhány név utótagja megnevező funkció, vélhetően önmagában is létező víznév, előtagja pedig minden esetben sajátosságra, közelebből méretre utal, s latinul szerepel a forrásokban (*parve Egur, maioris Alpar, magnam Zecum*). Érdeemes még megjegyezni, hogy a kisebb vízfolyások kategóriájában nem található olyan kétrészes víznév, amelynek valamely névrésze jövevénynév lenne; a megnevező funkció ezekben az esetekben belső keletkezésű névrészhez kapcsolódik.

A két alaptípus mellett a kétrészes nevek között is található néhány bizonytalan olvasatú, névszerkezetű név, amelyek emiatt nehezen kategorizálhatók. Ilyen a Tihanyi alapítólevél *eri itu* szórványa, melyre számos megfejtési kísérlet született már a magyar nyelvtörténeti szakirodalomban (ezek összegzését l. HOFFMANN 2010: 123–126), de teljes biztonsággal egyik sem fogadható el. A bizonytalan olvasatú nevek között szerepel a (*Chrumvrow*)-*aszó* szórvány is, melyet a Pécsvárad alapítólevél említ az egyébként nem azonosítható Fancsal határában. Az oklevél átirataiban a következő formákban szerepel: +1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.: *Chrumvrowozov*, +1015/+1158/1228/XV.: *Chumureu ozou*, +1015/+1158/1228//XV.: *Thimirkw ozew*, +1015/+1158/1228//XVII.: *Chimureu ozou*, +1015/+1158/1228//XVIII.: *Chuminky*, *Cheto* (DHA. 73). Az adatok között nyilvánvalóan jelentős eltérések vannak; szinte valamennyi romlott formának látszik. Az elsőként felsorolt, Károly Róbert, illetve Bonifác pápa átiratában fennmaradt adatból kiindulva, esetleg még a második (II. Endre átiratának 15. századi másolatában található) adatot is figyelembe véve jó eséllyel feltételezhető a *homorú* melléknév előtagként. Egy **Homorú-aszó* víznév meglétét támogathatja egyrészt az imént bemutatott, legjellemzőbb korabeli névmodell (S+F, azaz sajátosság és névfajta kifejezése), másrészt a korai ómagyar korból adathozható hasonló alakulatok is; pl. a *Homorú-patak* Moson vármegyében (1208/359: *Humurou potoc*, Gy. 4: 134) vagy a *Homorú-völgy* Esztergom vármegyében (1247: *Homorouvelg*, Gy. 2: 207, 308). Erre a melléknévre vezethető vissza az Olt egyik jobboldali mellékvízének, a *Homoród*-nak a neve is (1421/735: *Humrud*, FNEsz.). A Pécsvárad alapítólevél átiratainak adatai romlott formák, a víznév továbbélését nem ismerjük, lokalizációja pedig lehetetlen, így – bármennyire is alátámasztható névrendszertani érvekkel – ez a megfejtés is csupán ötlet marad, igazolni aligha tudjuk.

3.4. A folyóvizekhez tartozó utolsó denotátumfajtanak, a forrásoknak, kutaknak a csoportjába a következő 13 név sorolható: *Appadi kútja* (+1015/+1158//1403/PR.: *Appady-kuta*), *Öcse kútja* (+1024 [14. sz. közepe]//1350: *Vchekvta*), *Szil-kút* (1055: *zilu kut*), *Köves-kút* (1055: *kues kut*), *Martisvására kútja* (1055: *mortis uasara kuta rea*), *Ó út kútja* (1055: *ohut cuta rea*), [*Besenyő-kút*] ([1067 k.]/1267: *ad puteum Bissenorum*), (*Dirsidi*) [*kútja*] (1075/+1124/+1217: *ad puteum Dirsidi*), *Hatvandi* [*kútja*] (1075/+1124/+1217: *ad puteum Hotuandi*), (*Tuhut*) [*kútja*] (1086: *ad puteum Tuhut ~ Tugut*), (*Tuhut*)-*séd* (1086: *ad fontem, qui nominatur Tuhut sedu*), *Vehmes* [*kútja*] (1086: *ad puteum Uuehmes*), *Bucsú* [*kútja*] (1086: *ad puteum Buchu*).

E szórványok egy része egyértelműen kétrészes név: előtagjuk a denotátum valamely sajátosságát, utótagjuk pedig a fajtáját jelöli. A nevek másik csoportjába tartozó szórványokat latin földrajzi köznévi vezeti be, jellemzően a *puteus* 'kút, forrás' köznévi. Ezekről (vagy legalábbis egy részükről) feltételezhetjük, hogy mögöttük szintén kétrészes, fajtajelölő utótagú víznév rejlik. (Érdemes megfigyelni, hogy ezek valamennyien a 11. század utolsó harmadára keltezett forrásban szerepelnek.) A sajátosságjelölő funkciójú névrészek között található növényzetre (*Szil-kút*) és a kút anyagára utaló (*Köves-kút*), lokális viszonyt kifejező (*Martisvására kútja*, *Ó út kútja*), illetve személyt, személycsoportot jelölő név (*[Besenyő-kút]*, *Hatvandi* [*kútja*]). A többi, nehezebben magyarázható kútnév sajátosságjelölő névrészei is vélhetően ebből a körből kerülhettek ki: személynévből jöhettek létre, esetleg helynévi, településnévi áttétellel. Mivel nagyon kevés az egyértelmű példa a személynév + fajtajelölő köznévi típusú névadási mintára a legkorábbi forrásokban, TÓTH

VALÉRIA (2017: 152) szerint az ilyen modell alapján szerkesztett neveknek (s köztük az *Appadi kútja* névnek) nemigen tulajdoníthatunk 11. századi forrásértéket. Mivel a 11. századból általában rendkívül kevés dokumentum maradt fenn, azonban ezek között előfordulnak személynévi előtagú szerkezetek, talán egyetérthetünk SZŐKE MELINDÁVAL (2021a: 49), aki szerint az ilyen típusú nevek hitelességét a 11. századra nem lehet teljesen elvetni.

3.5. Az állóvizek neveit a folyóvizekéinél jóval ritkában rögzítették a korai oklevelekben. A 11. századi forrásokban mindössze 6 szórvány minősíthető tó neveként; ezek általában a latin *lacus* vagy *aqua* földrajzi köznévvvel állnak, vagy pedig tartalmazzák a magyar *tó* közsztót. Ide tartozik a *Balaton* (+1024 [14. sz. közepe]//1350: *Balatin*), emellett pedig a *Tó* (+1015/+1158//1403/PR.: *Tow*), *Kolon* (1055: *culun*), *Törek* (1055: *turku*), *Kondora* (1075/+1124/+1217: *Cundura*) és *Erecs* ([1093–95]: *Erecu*).

Ezek a nevek a *Balaton* kivételével magyar eredetűek. Legnagyobb tavunk neve a szláv *blato* 'mocsár' közsztó *-ьнѣ* képzős formájaként keletkezett víznév átvétele, névrendszertani szempontból így megnevező funkciós névként értékelhető. A többi név is egyrészes, részben fajtajelölő funkcióval bírnak (*Tó*, *Erecs*; ez utóbbi az *ér* közsztóra vezethető vissza), és a kisvizekhez hasonlóan őket is érinti a földrajzi köznevek és a tulajdonnevek 3.3. alatt tárgyalt elhatárolási problémája). Másik csoportjuk a denotátum sajátosságát fejezi ki: vélhetően a birtokos személyére vagy népcsoportra utalnak a *Kolon*, a *Törek* és a *Kondora* nevek, bár mindhárom szórvány magyarázata körül vannak bizonytalanságok (vö. HOFFMANN 2010: 68–73, 170–171; SZŐKE 2015: 180).

3.6. Az előbbieknél lényegesen gyakrabban rögzítették a régi iratokban a halászóhelyek, halastavak neveit, bizonyára gazdasági jelentőségük miatt. A 11. századra vonatkozó névanyagban 30 ilyen jelentésű adat található: (*Bolsa*) (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Bolsa*), *Füzegy* (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Fyzezh*), [*Fehér-tó*] (+1019/[14. sz. eleje]//1370: *Alba piscina*), *Piliske* (+1024 [14. sz. közepe]//1350: *Plyske ~ Pliske*), *Fenyér ere* (+1037 [1240 k.]//1246/1330: *Tener ere*), *Nándor* (+1037 [1240 k.]//1246/1330: *Nandur*), *Tanya* (+1037 [1240 k.]//1246/1330: *tana*), *Toplóca* (+1037 [1240 k.]//1246/1330: *Toplouca*), (*Zualyn*) (+1037 [1240 k.]//1246/1330: *Zualyn*), *Zsilip* (+1037 [1240 k.]//1246/1330: *Zelyp*), *Apadi* (1055: *opoudi*), (*Lopdi*) (1055: *lopdi*), *Segesd* (1055: *segisti*), (*Seku*) *vejsze* (1055: *seku ueize*), (*Putu*) *vejsze* (1055: *putu uueize*), *Csany-tó* (1075/+1124/+1217: *Cumutou*), (*Fige*) (1075/+1124/+1217: *Fige*), *Kerek-tó* (1075/+1124/+1217: *Kerektou*), [*Kerek-tó*] (1075/+1124/+1217: *piscina, que dicitur Rotunda*), *Sáros-tó* (1075/+1124/+1217: *Sarustou ~ lutea piscina*), *Szil* (1075/+1124/+1217: *Scilu*), *Vajas-ér* (1075/+1124/+1217: *Woioser*), (*Zirega*) (1075/+1124/+1217: *Zirega*), (*Wolue*) (1075/+1124/+1217: *Wolue*), *Bodrog* ([1089–1090]: *Budrig*), *Örém* ([1089–1090]: *Eurim*), *Vejmür* ([1089–1090]: *Weimür*), (*Plas*) ([1089–1090]: *Plas*), (*Strisin*) ([1089–1090]: *Strisin*), *Mirót* ([1093–95]: *Miruch*).

A halastavak és halászóhelyek elkülönítése az előbbi csoport elemeitől, a tavaktól nem mindig egyértelmű: vélhetően a legtöbb tavon a 11. században is folyt valamiféle halászati tevékenység. Ebbe a kategóriába egyrészt azokat az elemeket vettem fel, amelyeket a források a latin *piscina* 'halastó' köznévvvel vezetnek be, másrészt azokat, amelyek esetében egyértelmű utalás van a halászati hasznosításra. A Tihanyi alapítólevél *segusti* adata előtt például a *lacum* 'tó' szerepel, a név azonban nagy valószínűséggel ugyanarra a halastóra utal, amelyet a Szent László korára hamisított Tihanyi összeírás *piscina Segusdtou*-ként

említ. A Garamszentbenedeki alapítólevél *Csany-tó* adata előtt nem áll latin földrajzi köznévi, de a szöveg Csany települést a halászhely falvaként említi (1075/+1124/+1217: *villa piscatorum nomine C(hon)u*; DHA. 216, SZŐKE 2015: 161).

Bár a 11. századra vonatkozatható víznevek állományának mintegy 20%-át teszik ki a halastavak nevei, átfogó, rendszerszintű vizsgálatokra egyelőre nemigen került sor; az eddigi vizsgálatok inkább az egyes nevek egyedi (etimológiai) elemzésére fókuszáltak. HOFFMANN ISTVÁN (2010: 165–168) a Tihanyi alapítólevél *opoudi* és *lopdi* szórványa kapcsán fogalmazott meg néhány általánosabb megjegyzést, melyeket a KMHsz. 1. *piscina* latin földrajzi köznévvvel megjelenő halastónevein végzett elemzéssel támasztott alá, BÁBA BARBARA (2016: 123–150) pedig halastavat jelentő földrajzi köznévek, a *vejsze*, a *tanya* és a *szégye* lexémák korai ómagyar kori viszonyait elemezte.

Az itt felsorolt nevek nagy része (70%-a) egyrészes név, melyek között két-két fajtajelölő funkciójú (*Tanya*, *Örém*; idesorolhatóságukhoz szintén l. 3.3.) és megnevező funkciójú, feltételezések szerint szláv eredetű (*Piliske*, *Toplóca*, esetleg *Zsilip*) víznév szerepel, a sajátosságot kifejező funkciójúak pedig a tó környékére jellemző növényzetre (*Szil*, *Füzegy*) vagy más közeli helyre (*Segesd*) utalnak. Ebben a kategóriában feltűnően sok a bizonytalan olvasatú, megfejtethetlen név. A jelenséget HOFFMANN (2010: 166) azzal magyarázza, hogy a halastavak nevei általában nem folytonosak, nincs továbbélésük, ami egyrészt a névtípus változékonyságából, másrészt a halászjogok birtokosának megváltozásából is adódhat. E nevek feltűnő hasonlóságot mutatnak néhány személynévvvel, ami felveti az ismeretlen eredetű nevek személynévi eredetét; funkciójuk így a birtokosra utalás lehet. Ezt a feltételezést HOFFMANN (2010: 166) későbbi, de még korai ómagyar kori névanyagban elvégzett elemzése is támogatja: az általa vizsgált korai ómagyar kori korpusz halastóneveinek mintegy negyedében „valamilyen személynévi (vagy személynévgyanus) elem szerepel”. FEHÉRTÓI KATALIN az Árpád-kori személytárban az alábbi, a forrásokban eredetileg halastó, halászhely neveként szereplő adatokat szerepelteti személynévként: +1037 [1240 k.]/+1246/1330: *Nandur* (ennek az 1086-os Bakonybéli összeírásbeli adatát közli); 1055: *Opoudi* és *Lopdi*; 1075/+1124/+1217: *Fige*, *Wolue* és *Zirega*; [1089–1090]: *Weimir* és *Strisin*; [1093–95]: *Miruch* (ÁSznt.).

A halastónevek kisebbik hányada kétrészes név: valamennyinek az utótagja fajtajelölő köznévi, az előtagja pedig (amennyiben megfejtethető), sajátosságot fejez ki (pl. *Kerek-tó*, *Sáros-tó*, *Vajas-ér*).

3.7. Az adattár néhány mocsár nevét is említi: *Vadvíz* (+1015/+1158//1403/PR.: *Voduez*), (*Vrtem*) (1086: *Vrtem*), *Három-fertő* (1055: *harmu ferteu*), *Gönyű sara* (1055: *gunusara*). Ezek között fele-fele arányban vannak az egy- és kétrészes nevek. A *Vadvíz* (amennyiben olvasata helyes) a denotátum fajtájára utal; a *Vrtem* olvasata, így etimológiája is ismeretlen; a kétrészes nevek pedig sajátosságkifejező, utótagjukban fajtajelölő névrészeket tartalmaznak.

4. A 11. századi víznevek vizsgálati lehetőségeit számba véve arra tettem kísérletet, hogy egyrészt egy olyan adattárat állítsak össze, amelynek az elemei jelenlegi tudásunk alapján valóban vonatkozhatnak a 11. századra, másrészt pedig a korpusz elemzésével átfogó képet kaphassunk a legkorábbi adatolható víznévállomány névrendszertani jegyeiről. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy egy ilyen vizsgálatnak szükségszerűen számos bizonytalansági tényezőt kell folyamatosan szem előtt tartania. Ha a pontos statisztikai mutatók nem is, a durván értelmezett arányok talán mégis alkalmasak lehetnek arra, hogy releváns

információkat szerezzünk a Kárpát-medence korai víznévrendszeréről. A korszakban uralkodó névalkotási modellek feltárása segítséget nyújthat egyes névfejtési problémák megoldásában (például az eddig kevésbé vizsgált névtípusok, mint a kisebb vízfolyások, halastavak nevei esetében), a névadási minták alapos feltérképezése pedig érvként szolgálhat az egyes szórványemlékek korhoz kötésében, a nyelvtörténeti forrásértékük megítélésében.

Hivatozott irodalom

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BICHLMEIER, HARALD 2023. Zur ‘alteuropäischen Hydronymie’ – bzw. dem, was von ihr übrig bleibt. *Namenkundliche Informationen* 115: 17–37. <https://doi.org/10.58938/ni723>
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. 4.*, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI. században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján 2*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 365–472.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévvizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 43. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KRAHE, HANS 1964. *Unsere ältesten Flußnamen*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- KRISTÓ GYULA 1993. Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. *Névtani Értesítő* 15: 200–205.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- PITI FERENC 1999. A pécsi püspökség alapítólevele. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 92–94.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos. Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 69–83.
- PÓCZOS RITA 2017. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr. Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 117–141.
- PÓCZOS RITA 2021. A Pannonhalmi apátság alapítólevelének nyelv- és névtörténeti forrásértékéhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 7–42. <https://doi.org/10.35528/Helynevtort/17/01>
- PÓCZOS RITA 2023. Egyszeri előfordulású birtoknevek a Pannonhalmi apátság összeírásában. *Magyar Nyelvjárások* 61: 697–712. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/53>
- PÓCZOS RITA 2025. Módszertani megjegyzések a 11. századi víznevkinces vizsgálatához. *Folia Uralica Debreceniensia* 32: 361–371.
- SARNYAI VIVIEN 2022a. *A pannonhalmi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- SARNYAI VIVIEN 2022b. Szent István veszprémi püspökségnek írt adománylevele mint nyelvtörténeti forrás. *Magyar Nyelv* 118: 289–300, 444–459. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2022.3.289>, <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2022.4.444>
- SARNYAI VIVIEN 2022–2024. A pannonhalmi apátság 1001-es alapítólevele szórványainak olvasati rekonstrukciója. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 18: 111–138.
- SCHMID, WOLFGANG PETER 1968. *Alteuropäisch und Indogermanisch*. Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz–Wiesbaden.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A tihanyi alapítólevél *Lupa* szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 7–36.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZÓKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 45–58.
- SZÓKE MELINDA 2018. Szempontok a Bakonybéli alapítólevél kronológiai rétegeinek megállapításához. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 73–87. <https://doi.org/10.35528/Helynevtort/14/03>
- SZÓKE MELINDA 2019. Adalékok a Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéhez. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 311–322.
- SZÓKE MELINDA 2020. A Pécsvaradi oklevél helyneveinek szövegkörnyezete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 109–120. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/05>
- SZÓKE MELINDA 2021a. A hamis oklevelek helynévtörténeti forrásértékének meghatározásáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 43–54. <https://doi.org/10.35528/Helynevtort/17/02>
- SZÓKE MELINDA 2021b. Szent István Zalavári okleveleiről. *Magyar Nyelvjárások* 59: 27–38. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2021/02>
- SZÓKE MELINDA 2021c. 11. századi nyomok az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben. *Névtani Értesítő* 43: 135–143. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2021.8>

SZÓKE MELINDA 2023. Historical Toponomastics and the Study of Medieval Hungarian Forged Chartres. Chronological Layers of the Pécsvárad Abbey Founding Charter. *Voprosy Onomastiki* 20: 43–55. https://doi.org/10.15826/vopr_onom.2023.20.1.003

TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

UDOLPH, JÜRGEN 1990. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

PÓCZOS RITA

egyetemi adjunktus; Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék; Debrecen

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2534-6265>, e-mail: poczos.rita@arts.unideb.hu